

ОНТОГЕНЕЗ ТЕОРЕТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ ІНТЕГРАЦІЇ

ONTOGENESIS OF THEORETICAL CONCEPTS OF INTEGRATION

Сергій ГАСАНОВ,
кандидат економічних наук, доцент,
заслужений економіст України,
директор Науково-дослідного
фінансового інституту Державної
навчально-наукової установи
«Академія фінансового управління»
Міністерства фінансів України, Київ

Serhiy HASANOV,
PhD in Economics, docent, Honoured
economist of Ukraine, Director of the
Financial Research Institute of the
Academy of Financial Management of
the Ministry of Finance of Ukraine, Kyiv

Сергій ПЕТРУХА,
заступник директора
Інституту післядипломної освіти
Державної навчально-наукової
установи «Академія фінансового
управління» Міністерства фінансів
України, Київ

Serhiy PETRUKHA,
Deputy Director
of the Postgraduate Institute
of the Academy of Financial
Management of the Ministry
of Finance of Ukraine, Kyiv

Ніна ПЕТРУХА,
Науково-дослідний фінансовий інститут
Державної навчально-наукової установи
«Академія фінансового управління», Київ

Nina PETRUKHA,
Scientific-Research Financial Institute of the
State Educational-Scientific Establishment
«The Academy of Financial Management», Kyiv

Теоретико-практичне пізнання наукового змісту, витоків та сучасної інтерпретації категорії економічної інтеграції зумовлено багатьма чинниками, серед яких найважливішими є зростання темпів обороту міжнародної торгівлі, інтернаціоналізація основних сфер економіки, створення інституціональних структур міжнародного характеру та світового господарського комплексу. Наукове забезпечення використання «європейської моделі» як передумови виведення української економіки на якісно новий рівень розвитку вимагає узагальнення різноманітних поглядів на процеси економічної інтеграції.

У загальному вигляді поняття інтеграція (лат. *integratio* – відновлення, поповнення від *integer* – цілий) тлумачиться як стан поєднання окремих диференційованих частин в єдине ціле [11, с. 307]. Водночас простий лінгвістичний розгляд цього слова не розкриває повноти його значення та властивостей у контексті засадних принципів сучасного світового економічного розвитку, який слугує поштовхом до аналізу науково-пізнавальної цінності інтеграції в теоретичних вченнях і положеннях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених.

Існуючі теорії інтеграції різноманітні, але їх об'єднує спільне положення про формування концепції переваг великого господарського комплексу [32, с. 36]. Проте між дослідниками теорії інтеграції не сформувалося єдиного погляду на її сутність, зміст і наслідки. Вважається, що виток практичної інтеграції були суто європейськими, тоді як методи теоретичного тлумачення переважно американські [47, с. 317].

Усю сукупність різноманітних поглядів, що існують у сучасному світі та мають за мету визначити, удосконалити сутність категорії економічної інтеграції, доцільно дослідити з точки зору двох підходів (або загального так званого бінарного підходу). За першим з них формулювання інтеграції складалося, виходячи з позиції пізнавальної цінності ідейних теоретичних джерел. Інакше кажучи, на основі готової теоретичної моделі формувалася більшою мірою абстрактний характер економічної інтеграції. Відповідно до другого підходу при визначенні інтеграції використовується та узагальнюється фактичний досвід, а також проводиться його екстраполяція.

У рамках першого підходу варто виокремити та проаналізувати такі напрями, як функціоналізм, федералізм і теорію комунікації, а також окремі економічні теорії (лібералізму, неолібералізму, дирижизму тощо). Кожна з цих течій позначилися на формуванні

сучасної теорії регіональної (європейської) інтеграції та слугувала для неї певним теоретичним базисом.

З огляду на особливості еволюційності теорії федералізму та узагальнення рис її розвитку в більшості випадків федерація виступає як історична форма консолідації держав з метою підвищення їх економічної та політичної ефективності й характеризується, з одного боку, гнучкістю і демократичністю, а з другого – елементами нестабільності та конфліктності внутрішньополітичних відносин.

Історично федерація розцінювалася як форма державного управління, при якій державні утворення, що входили до її складу, могли мати власні конституції, законодавчі, виконавчі та судові органи й були пов'язані в єдине ціле. У працях І. Канта, Ж.-Ж. Руссо, А. де Токвіля, Г. Таллока, Г. Еллінека вивчалися різні аспекти теорії федерації [13, с. 23-24; 25, с. 121; 31, с. 138; 29, с. 12]. З радянських та російських вчених, які продовжили удосконалення теорії та видів федералізму, слід виділити І. Левіна (теорія подвійного суверенітету – *dual sovereignty*), А. Яценко (теорія, за якою суверенітет федерації не належить ні окремим державам-членам, ні в цілому всьому союзу, а належить сукупній волі союзу та членам федерації), Д. Тепса (проблеми федерації розглянуто не тільки в теоретичному плані, а й на матеріалах становлення російської державності), А. Кисельова (виток та методи теорій феодалізму), Г. Стрельникова (принципи федералізму та перспективи його розвитку), І. Конюхова (світовий досвід проблем становлення та удосконалення конституційно-правових основ федеральних відносин), В. Черепанова (дослідження теорії російського федералізму на основі світового та європейського досвіду) та ін. [16, с. 293; 40, с. 328-363; 30, с. 164; 28, с. 230-234; 14, с. 60-145; 35].

Дослідження вказаних джерел дозволяє створити потужну теоретичну базу для характеристики контекстно-економічних аспектів федералізму в окремих державах з урахуванням їх конкретних особливостей. Зусилля федералістів спрямовувалися на пошук «магічної формули», яка дозволяла б суб'єктам федерації за допомогою центральних інститутів ефективно вирішувати загальні проблеми, максимізувати децентралізацію й одночасно досягати власних економічних цілей. Прихильники федералізму увійшли в історію своїми теоріями щодо визначення трьох основних переваг наднаціональної федеративної держави: по-перше, «економії витрат» (або можливість розв'язання великих завдань з найнижчими

ніж за умов децентралізації витратами); по-друге, неможливість захоплення влади у конституційно оформленій федерації якоюсь однією групою; по-третє, що в контексті міжнародних відносин сума (федерація) є більшою за сукупність національних держав, які її складають [38, с. 320].

Аналіз світової історії в контексті федералізму є свідченням існування двох найважливіших причин об'єднання держав: зовнішньополітичної (насамперед забезпечення спільної оборони) та економічної. Остання полягає в посиленні власної економічної функції держави, у спрощенні та уніфікації правових, митних, податкових систем – аж до повного об'єднання з іншими державами з метою забезпечення максимально високого рівня добробуту населення. Інакше кажучи, створення федерації зумовлюється необхідністю утворення єдиного економічного простору, де буде подолано замкнений характер окремих суб'єктів, які з цієї причини не можуть включитися у розширене відтворення у масштабі всієї країни.

Наступною та однією з найбільш значущих класичних теорій інтеграції вважається функціоналізм, початок розвитку якого закладався у 30 роках ХХІ ст. та більшою мірою приписується таким теоретикам, як Д. Мітрані, Е. Хаасу, Л. Ліндбергу [54; 55; 52]. Перший з них присвятив свої дослідження загальній теорії функціоналізму в політиці, а другий встановив чіткий взаємозв'язок між функціоналізмом і дослідженням питань європейської інтеграції. Функціоналістські ідеї вчених певним чином були побудовані на вивченні досвіду Міжнародної організації праці (МОП) і Ліги націй. У працях британського соціолога Д. Мітрані сформульовано п'ять основних тез теорії функціоналізму [54], зміст яких представляється доцільним із позицій сучасного тлумачення євроінтеграції.

Суть першої тези полягає в необхідності створення міжнародних організацій (інститутів) при виникненні в окремих держав об'єктивних потреб у міжнародному співробітництві. За Д. Мітрані це явище дістало назву «природний відбір інтересів», що виходило з постулату власних інтересів кожної держави-нації, відмінних від інтересів суспільства. Друга теза ґрунтується на положенні про розмежування двох рівнів міжнародних відносин: політичного (питання міжурядової взаємодії) та технічного (соціально-економічні питання). На думку функціоналістів, питання технічного характеру повинні виключатися зі сфери контролю урядів у випадку відсутності суперечностей та конфліктів. У свою чергу потреба у співпраці виступає вихідною точкою для створення міжнародних економічних організацій. Третя теза містить ідею про експансіонізм функціональних завдань. Доводиться, що функції міжнародної економічної організації мають мимовільну тенденцію до розширення – як кількісного (за рахунок нових галузей), так і якісного (шляхом підвищення рівня інтенсивності співробітництва). При цьому засновники функціоналізму стверджують, що відбувається, безумовно, прогресивний та незворотний процес експансії функціональних завдань.

Зміст четвертої тези свідчить про створення нових рівнів взаємодії між спеціалізованими групами осіб на основі виникнення

особистих контактів і зв'язків у процесі вирішення економічних і соціальних питань. Так, Д. Мітрані використовує при цьому термін «лояльність», еквівалентом якого в сучасному розумінні доцільно вважати «ідентифікацію». З розширенням сфери функціонального співробітництва та безпосередніх контактів між особами в результаті розвитку лояльності виникає нове світове співтовариство. Тим самим суверенність, яка є атрибутом внутрідержавного суспільства і, на погляд функціоналістів, являє собою ірраціональний бар'єр для задоволення потреб людства, втрачає свій сенс. У п'ятій тезі розглядається можливість забезпечення миру за рахунок поступової ліквідації суверенітету (тобто космополітизму). Функціоналісти вбачали в розвитку міжнародних відносин шлях до поступового обмеження та усунення суверенітету держав. На думку функціоналістів, з часом заснована на суверенітеті система міжнародних відносин має поступитися всесвітній федеративній державі або анархічному бездержавному суспільству.

Функціоналісти доводили, що міжнародні (інтер- і транснаціональні) організації здатні краще від національних держав задовольняти окремі людські потреби. У цілому функціоналістський підхід позитивно вплинув на практику створення міжнародних економічних організацій, почав застосовуватися переважно для пояснення інтеграційних процесів та інтеграційних об'єднань держав, а також істотно позначився на процесі європейської інтеграції. Його ідеї й дотепер залишаються досить популярними при поясненні феномена економічної інтеграції та створенні міжнародних економічних організацій, а практичні висновки цього напрямку, незважаючи на окремі спірні вихідні положення, покладено в основу концепції спеціалізованих установ ООН.

Хоча функціоналістична інтеграція певною мірою має аполітичний характер, згідно з федералізмом вона з самого початку є політичним заходом. Головним стимулом такого типу об'єднання, покладеним в основу цієї нормативно-пояснювальної моделі інтеграції, виступала національна безпека. На думку федералістів, вирішальним мотивом до процесу європейської інтеграції є багатовікові суперечності між країнами, зокрема Німеччиною та Францією. Отже, їх висновок полягав у тому, що злиття національних економік має покласти кінець конфронтації.

Слід зазначити, що у відношенні до європейської інтеграції функціоналізм і федералізм за багатьма позиціями є полярно протилежними теоріями. Якщо функціоналізм базувався на так званій моделі співробітництва, то федералізм передбачав жорстку наднаціональну модель. З метою запобігання критиці щодо перебільшення ролі співробітництва в інтеграції та її наднаціонального аспекту на початку 60-х років було розгорнуто процес зближення цих моделей. Таким чином, теорія федералізму в європейській інтеграції набирає більш гнучкого характеру, вимагаючи не різкого переходу від суверенності держав до «конституційних зборів», а підкреслюючи значення поступового переходу до прийняття рішень на наднаціональному рівні.

Результатом еволюційного розвитку та вдосконалення цих теорій став новий напрям теорії європейської інтеграції – нефункціоналізм.

Розвиток світових суспільних, економічних і правових відносин на сьогодні нерозривно пов'язаний з глобальними інтеграційними процесами, активну участь в яких бере і Україна. Підписання економічної частини Угоди про асоціацію з Європейським Союзом дає змогу перейти від популістсько-політичних зазвонів у партнерстві та співробітництві до конкретних напрямів політичної асоціації та економічної інтеграції. Цим викликаний інтерес авторів статті до інтеграції як суспільно-правового та економічного явища. У статті проведено структурування теоретичних течій та підходів до формування концепції інтеграції, використовуючи синергетично-синтезований методологічний та інструментальний апарат економічної теорії та міжнародної економіки. На основі проведеного аналізу ми спробуємо розкрити онтогенез «інтеграції» як економічної категорії, виявити притаманні властивості та особливості ембріонального, постембріонального, репродуктивного і пост-репродуктивного періодів еволюції теоретичних концепцій інтеграції в контексті критеріальних суспільних, політичних та економічних мотивів до неї.

Development of world social, economic and legal relations today is indissolubly linked to the global integration processes, in which Ukraine is actively involved. The signing of the economic part of Association Agreement with the European Union enables passage from populist political slogans on partnership and cooperation to the concrete directions of political association and economic integration. This is what caused the interest of authors to integration as social, legal and economic phenomenon. In the article the structuring of theoretical trends and approaches to the formation of the concept of integration was conducted using synergistically-synthesized methodological and instrumental apparatus economic theory and international economics. On the basis of conducted analysis, we have tried to disclose ontogenesis of «integrations» as an economic category, to reveal the properties and features of embryonic, post-embryonic, reproductive and post-reproductive evolution periods of the theoretical concepts of integration in context of criterial social, political and economic motives for it.

Авторство основних положень цього переусвідомленого та переглянутого варіанта функціоналізму належить послідовникам вчення Д. Мітрані – Е. Хааса та Л. Ліндбергу, які підкреслювали ймовірнісний характер функціональної інтеграції, а також залежність її успіху від політичних факторів, внутрішньої структури держави та спільності ідеології [56; 51]. Заслугою неофункціоналістів стало, по-перше, з'ясування таких необхідних передумов інтеграції, як наявність спільних економічних інтересів, схожість економічних систем, взаємозалежність, політичний плюралізм, подібність елітних кіл; по-друге, визначення «стартових» умов інтеграції, тобто найбільш актуальної галузі, що потребує об'єднання; по-третє, висновок про те, що на наступних етапах об'єднання співробітництво повинне вдосконалюватися, поглиблюватися та розширюватися.

Представники наступної наукової теорії інтеграції – комунікації – доповнили тлумачення національної держави та міжнародних відносин соціологічним змістом. Засновник цього напрямку К. Дейч та його прихильники вважали, що в умовах інтеграції держав можливе досягнення національної безпеки та мінімізації небезпеки війн [49]. Під «інтеграцією» вони розуміли процес створення в межах певної території «відчуття співтовариства», а також достатньо потужних і розгалужених інститутів і практичних інструментів, здатних забезпечити виникнення серед населення очікування «мирних змін» на тривалу перспективу. Як і функціоналісти, прихильники теорії комунікації акцентували на необхідності взаєморозуміння на рівні суспільства, але на відміну від них відводили державам важливу роль в забезпеченні мирного співіснування. Цінність теорії комунікації полягала в розкритті основних закономірностей розвитку міжнародних відносин, без чого унеможлиблювалося б теоретичне пізнання європейської інтеграції.

Разом з тим у теорії комунікації з часом виявилися значні прогалини. Їх суть зводилася, по-перше, до невизначеності в питанні переходу від концептуальних змін на рівні народів і політичних еліт до перебудови власних повноважень держави та, по-друге, ігнорування суперечливого характеру об'єктивного суспільного розвитку. Хибним було твердження про те, що зростання соціальної комунікації справляє автоматичний вплив на свідомість людей і на систему міжурядових відносин. Крім того, не враховувався факт значної інерційності держав-націй, здатної нейтралізувати ідейний вплив зростаючої соціальної комунікації.

Зазначимо, що під впливом та у протиборстві окреслених політичних підходів до теорії інтеграції формувалася категорія економічної інтеграції та знаходили пояснення інтеграційні процеси, які відбувалися в Європі. Навіть якщо розглянути запропоновану модель інтеграції ЄС – Україна з точки зору функціоналістів або неофункціоналістів, то під інтеграцією слід розуміти довготривалий та поступальний процес, який розпочинається з тих функціональних галузей, де питання співробітництва є найбільш конкретизованими, і лише з часом переходить до охоплення суміжних сфер. Згідно з функціональним підходом в умовах інтеграційних перспектив Україна також повинна бути готовою до виконання повноважень з прийняття економічних і політичних рішень на наднаціональному рівні. Одночасно від ЄС повинні виходити ініціативи щодо створення наднаціональних органів, які відповідатимуть за прийняття рішень у сфері відносин між Україною та ЄС. Отже, безперечним є факт актуальності політичних теорій у формуванні процесу регіональної інтеграції.

Значного поширення з точки зору економічного змісту інтеграції набули так звані економічні теорії інтеграції. Як правило, більшість цих теорій ґрунтується на класичній ліберальній теорії, де найбільша увага концентрується на загальних перевагах вільного ринку, які є результатом інтеграції. У 50–70 роках спостерігалось протиборство двох основних економічних теорій інтеграції – економічного лібералізму та дирижизму (державного регулювання економіки). Вихідним постулатом лібералізму виступала економічна свобода, що базується на недоторканності приватної власності, а також її права виробляти, торгувати, зберігати, інвестувати, встановлювати ціни,

розвивати економічні контакти зі співвітчизниками та іноземцями тощо. Лібералами відстоювалася думка про те, що ринок – найкращий регулятор економіки, який не можуть замінити ніякі штучні механізми регулювання з боку держави [41, с. 29].

В економічній науці теорія економічного лібералізму вперше дістала своє ідейне тлумачення у працях А. Сміта, що розглядав вільну гру ринкових сил крізь призму найефективніших механізмів досягнення як власної, так і суспільної вигоди. Ним було сформульовано концепцію «невидимої руки» ринку, дії якої не слід заважати, оскільки вона сама влаштує все, як треба. Разом з тим А. Сміт та інші класики економічної теорії вказували на гостру необхідність активної ролі держави, зокрема її відповідальності за оборону країни, внутрішній порядок, правову систему, освіту, охорону здоров'я, недопущення фальсифікації грошей. Отже, державі відводилася роль «нічного сторожа», функції якого обмежуються охороною економічної свободи суб'єктів ринку [27; 33, с. 29]. Більш того, за висновками ортодоксальних лібералів, державне втручання в економічне життя викликає лише порушення його нормального функціонування. Наприклад, французький економіст Ж. Роефф заявляв, що «джерело всіх мерзотностей капіталістичного режиму – це державне втручання» [57, с. 15]. Подібну позицію відстоював швейцарський економіст В. Репке. До цього він додав, що «надмірне втручання уряду збиває ринкову економіку з ринкового шляху, для якого характерним є механізм конкуренції та цін, призводить до помилок, недостатньо оптимальним діям та усяким диспропорціям. І якщо з початку всі негаразди усуваються легко, то з поглибленням державного втручання завершуються загальним хаосом» [58, с. 34].

Для крайніх прихильників економічного лібералізму основний зміст міжнародної інтеграції було зведено до створення надзвичайно великого господарського простору, де були б відтворені права всемогутнього ринкового механізму, стихійні сили якого регулювали б економічне життя в країні та між країнами протягом століть. При цьому вважалось, що стихійні сили ринку здатні саморегулюватися та функціонувати незалежно від економічної політики та інституційно-правових факторів. Відомі представники лібералізму розглядали інтеграцію як повну свободу конкуренції та свободу ринкових сил. Так, згідно з поглядами французького соціолога Р. Арону у ширшому розумінні інтеграція – це повна схожість умов руху капіталів і людей та, відповідно, можливостей укладання підприємницьких угод у інтегрованому просторі з відповідними умовами в межах національного господарства [46, с. 1].

Погоджуючись з поглядами Р. Арону, послідовник цієї школи В. Репке стверджує, що «інтеграція – це такий стан речей, при якому між різними національними господарствами можливі такі ж самовільні торговельні відносини, як і всередині національного господарства», що є можливим лише за умови «тісного зв'язку ринків та цін, які перетворюють економічну зону в єдине ціле». Отже, за його переконанням, «національний дирижизм, тобто невтручання держави в економічні процеси у національних рамках, є причиною міжнародної дезінтеграції» [59, с. 223]. Ще один представник цієї школи німецький економіст А. Предоль, підтримуючи позиції прелімінарих дослідників, писав: «...Інтеграція означає створення просторового господарства, вільного від перетинаючих його кордонів». На думку вченого, інтеграція – це «об'єднання декількох державних просторів в єдине господарство з відносинами подібними тим, що існують на внутрішньому ринку» [61, с. 371].

Таким чином, стосовно сутності категорії міжнародної економічної інтеграції прихильники лібералізму дотримувалися спільного підходу: вони вважали, що повна інтеграція – це єдиний ринковий простір в масштабі декількох країн, де забезпечується вільний рух ринкових сил та конкуренції. З метою досягнення такого ідеалу необхідно скасувати значне державне втручання в економічне життя та надати ринковому механізму можливість вирішувати всі виникаючі проблеми. При цьому критерієм інтегрованості слід вважати ступінь свободи дій стихійних ринкових сил та обмеження впливу державних органів.

Слід зауважити, що сучасний процес міжнародної інтеграції не підтвердив вірність поглядів представників цієї школи. Досвід країн світу, що інтегрувалися, свідчить про керуваність цього процесу. Причому не стільки стихійними ринковими регуляторами, скільки національними урядами цих держав.

Більш узгоджене з реальними умовами тлумачення міжнародної економічної інтеграції сформулювалося в наукових дослідженнях представників неолібералізму. Їх політика щодо феномену інтеграції отримала назву ринково-інституціональної (або «неоліберальної»). Не ігноруючи ринковий механізм міжнародної інтеграції, прихильники неолібералізму вказують на важливість координуючої економічної політики держав. За основу вони беруть процес формування національних інтересів усередині окремих країн.

Представники більш пізнього вчення неолібералізму французький теоретик М. Аллаїс та американський економіст Б. Балашша, віддаючи перевагу ринковому механізму міжнародної інтеграції, підкреслювали важливу координуючу роль економічної політики держави та прагнули знайти компроміс між діями ринкового механізму та силами державного втручання [45; 47; 48]. Так, Б. Балашша писав: «Ми пропонуємо визначати економічну інтеграцію як процес і як стан справ. Розглядаючи її як процес, вона включає заходи, які повинні усунути дискримінацію між господарськими одиницями різних держав; як стан справ інтеграція уявляється як відсутність різних форм дискримінації між національними господарствами» [48, с. 1]. Визначення повної економічної інтеграції знайшло своє відображення також і в працях західнонімецького дослідника Н. Кремера, який також вважав, що економічна інтеграція передбачає втручання держави як до, так і після створення інтеграційного угруповання. Усі форми інтеграції він поділив на дві групи: інституціональні та неінституціональні. Інституціональна інтеграція – це інтеграція шляхом створення спільних органів, всі інші, як за участю держав, так і без участі, – неінституціональні інтеграції [50, с. 485].

Підтримка ідей неолібералізму в інтеграційних процесах відстежується у працях М. Портера, в яких він стверджує, що міжнародна інтеграція дозволяє підвищити конкурентоспроможність окремих країн та всього інтеграційного угруповання за рахунок створення галузевих кластерів. На його думку, національні уряди відіграють квінтесенційну роль у формуванні цих галузевих кластерів [23, с. 711]. Інтеграція в загальному вигляді розглядається представниками цієї школи як втілення певної єдності економічних та політично-правових елементів. Цей комплексний та історичний підхід, безумовно, позитивно вплинув на формування теорії інтеграції. Методи лібералізму та неолібералізму подібні між собою, однак ринково-інституціональна школа визнає той факт, що інтеграція сучасного господарства не може бути досягнутою лише ринковими методами.

Слід погодитися з точкою зору представників цієї течії про важливість вивчення досвіду окремих розвинутих країн світу, які стали на шлях цивілізованого економічного розвитку, використовуючи ідеї та принципи лібералізму, та досягли рівня найвищого соціально-економічного благополуччя. Ними виділяються такі принципи лібералізму, як: індивідуалізм, свобода, власність, що стали фундаментом розвитку західноєвропейської цивілізації. У таких країнах ЄС, як Італія, Кіпр, Литва, Німеччина, Фінляндія, практичне використання рекомендацій економічного лібералізму привело до зростання темпів економічного розвитку, підвищення рівня та якості життя, зменшення соціальної диференціації населення та посилення мотивів формування і поглиблення економічної інтеграції. Сучасний лібералізм значно розширив межі класичних тлумачень інтеграції та містить в собі безліч течій, які відображені, зокрема, в такому ключовому документі ООН, як «Всесвітня декларація прав людини» [4].

Безперечно, еволюція лібералізму, як напрямку економічної науки з теорії інтеграції, можлива лише за умов існування конкуренції з боку інших наукових теорій та шкіл. Із середини 60-х років ХХ ст. французькими, англійськими та італійськими економістами було запропоновано нову концепцію інтеграції – структурну. Прихильники цієї школи – «дирижисти» – відкидали ключову роль

ринкового механізму в інтеграційних процесах, схиляючись до «структурної» теорії інтеграції, в основу якої були покладені ідеї державного та наддержавного регулювання спільної економічної діяльності. Їх бачення щодо функціонування міжнародних інтегрованих структур зводилося до розробки спільної економічної політики та узгодженого соціального законодавства з метою створення оптимальної структури міжнародного господарства, яка усуває штучні бар'єри та вводить бажані елементи координації та уніфікації. Першочергового значення прибічники дирижизму надавали динамічному контексту розвитку інтеграції, коли інтегруються не взаємодоповнюючі, а однорідні конкурентоспроможні економіки, що створюють принципово нові економічні комплекси, в рамках яких повинно відбуватися структурне взаємопереплетіння економік [32, с. 36-43]. З урахуванням цього найбільш відомий прибічник дирижизму А. Маршалл зауважував, що дійсна територіальна інтеграція – це інтеграція економік, інтеграція структурна [53, с. 7]. Логічним завершенням теоретичних поглядів лібералів та дирижистів стала концепція Дж. Піндера у формулі «позитивної та негативної інтеграції». Проявом позитивної інтеграції є формування спільної економічної політики та пристосування економік і виникнення на цій основі нових економічних структур, а негативної – процес зняття тарифних та нетарифних бар'єрів на шляху руху товарів та інших факторів виробництва [60]. Оцінки інтеграційних механізмів надавалися й представниками інших напрямів. Так, прихильники корпоратизму (С. Рольф, У. Росту) вважали, що міжнародні корпорації, а не ринковий механізм та державне регулювання здатні забезпечити процеси інтеграції у геоekonomіці. При цьому вони схилялися до думки, що саме функціонування корпорацій сприяє раціональному та збалансованому розвитку світогосподарських зв'язків у контексті світ-системної теорії І. Валлерстайна, в якій падіння й піднесення світових геополітичних гегемонів співвідносяться з переструктуризацією світового господарства, описаною в економічних циклах великої кон'юнктури Н. Кондратьєва.

Представниками структуризму (Г. Мюрдаль) економічна інтеграція розглядалася як процес структурних перетворень в економіці країн із центрами розвитку інтеграції у вигляді великих корпорацій та окремих галузей економіки. За їх висновками результатом таких перетворень має стати якісно новий інтеграційний простір з найбільш прогресивним механізмом господарювання.

Отже, визначення суті економічної інтеграції за аналізованим підходом неоднорідне так само, як і існуючі теорії інтеграції. За сучасних умов розглянуті концепції інтеграції не повною мірою пояснюють характер процесів, які панують у світі. До цього часу не виправдалися твердження дирижистів, неолібералів та інших шкіл про неминучість трансформації міждержавної основи інтеграції у наднаціональну. Жодним із перелічених авторів теорії інтеграції не вдалося у пропонуванні ними ідеї закласти нові форми економічної інтеграції та передбачити прогрес цього явища. Незважаючи на «солідний вік» феномену, поки що не існує загальноприйнятої теорії економічної інтеграції, а сам термін має безліч тлумачень, які систематизовані нами у другому підході.

Характерними рисами другого підходу до поняття «економічна інтеграція» є його визначеність, емпірична природа та передбачуваність подій. Світовий досвід інтеграційних об'єднань свідчить, що для розвитку інтеграції необхідним є комплекс економічних, політичних, соціальних та культурних передумов. При цьому процес зближення розвивається природно, як реакція на реальні проблеми, які, як правило, доцільніше розв'язувати спільно. Унаслідок цього визначення категорії економічної інтеграції мають багато спільних рис і фактично є однотипними.

Разом з тим конфігурація інтеграції може змінюватися залежно від конкретного історичного етапу. Класичний закон заперечення Гегеля дає підстави вважати, що подолання старого та утвердження нового зберігають наступність.

Так, специфічні прояви економічної інтеграції спостерігалися ще за часів існування соціалістичного табору в межах створеної

Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ). У працях І. Олійника, М. Максимової, О. Баковецького та В. Гриньова, Н. Черкасова, А. Юданова та ін. наукове обґрунтування категорії економічної інтеграції базувалося на марксистських підходах, в основу якого було покладено адміністративні засади об'єднання соціалістичних країн [21, с. 46-48; 19, с. 140; 2, с. 16-32; 36, с. 74-81; 44, с. 11]. Інтеграція на рівні РЕВ не була успішною і відбувалася в умовах напруженого протистояння двох систем, боротьби двох сил за домінування, прихильників протилежних економічних систем: ринкової та адміністративно-планової. Другий підхід, декларативно заснований на відносинах дружби, співробітництва, допомоги та інших «радянських» цінностях, не мав суттєвого зв'язку з інтеграційним вектором розвитку відкритості та свободи торгівлі, тому й не витримав перевірки часом.

Досвід економічної інтеграції на єдиному пострадянському просторі також виявився невдалим. З одного боку, сформувалися досить суттєві, позитивні фактори економічної інтеграції: спільність мов та багатьох базових символів комунікації, культурні зв'язки, єдність виробничих інфраструктур, загальна основа правових систем та стандартів тощо. З другого боку, характерними реальними ознаками соціально-економічної ситуації на території СНД стали обмеження свободи руху капіталу, бар'єри на шляху міграції робочої сили, торговельні війни із застосуванням усього інструментарію протекціоністської торгової політики, певне обмеження зовнішньоекономічних зв'язків тощо. Створена після розпаду Радянського Союзу СНД виявилася малоефективною, забюрократизованою структурою, що не виконала поставленого завдання, в її рамках навіть не було створено повноцінної зони вільної торгівлі. У сфері економіки СНД функціонує набагато слабше за свої можливості. Маючи 5% населення планети, 10% світового промислового потенціалу та 25% запасів базових видів природних ресурсів, його частка у світовому обсязі торгівлі становить лише 2% [42, с. 44]. І хоча, як зазначає А. Лібман, вихідна база для інтеграції на пострадянському просторі видавалася більш сприятливою, ніж в інших регіонах світу, в тому числі і в ЄС, спроби щодо вирішення завдань з подолання бар'єрів на шляху руху факторів виробництва та матеріальних благ практично отримали фіаско. Основною причиною при цьому, на думку вченого, стала неспроможність формування певного спільного інституціонального середовища інтеграційного угруповання [17, с. 145].

Логіка та особливості ринкової економіки і класичної економічної теорії, що ігнорувалися при створенні РЕВ на просторі соціалістичних країн і СНД на пострадянському просторі, надалі довели свою здатність сприяти розвитку регіональних інтеграційних процесів. Кожен наступний етап розвитку цивілізації не тільки спричиняв структурні зрушення у національних і світовій економіках, а й виявляв основну суперечність між місткістю внутрішнього ринку та можливостями виробництва на якісно новому рівні. Лібералізація міжнародного обміну полегшила адаптацію національних господарств до зовнішніх умов і впливів, сприяла активнішому їх включенню до міжнародного поділу праці та кооперації, а також до процесу широкого міждержавного спілкування.

Поділяючи весь процес розвитку міжнародної економічної інтеграції на п'ять етапів, Н. Черкасов зазначає, що на третьому (сучасному) його етапі з'являються нові форми міжнародних господарських комплексів і відповідні їм наддержавні структури як провісники міжнародних економічних злиттів, зокрема на основі формування міжнародної власності. На його думку, цей інтеграційний цикл становить 50 років: з 1960 по 2010 роки [36, с. 51-54]. Отже, інтеграція є продуктом ринкової економіки та іманентно їй притаманна.

За своєю економічною сутністю категорія «інтеграція» – це, по-перше, процес переплетіння та об'єднання національних господарств двох і більше держав та розширення економічного і виробничого співробітництва, а по-друге – відносини, якими передбачена недопустимість будь-якої форми дискримінації іноземних партнерів у кожній з національних економік [12, с. 29; 26, с. 474-475; 43, с.

118-119; 22, с. 45]. В основному сучасний зміст інтеграції зводиться до процесу «збільшення щільності зв'язків між географічними утвореннями, що супроводжуються збільшенням кількості загальних ознак» [1, с. 91].

Інтеграція передбачає погодженість розвитку, взаємне доповнення держав, регіонів, господарського комплексу, підприємств в інтересах більш ефективного використання ресурсів і більш повного задоволення потреб учасників цього процесу у відповідних товарах та послугах. Дослідження сучасних науковців, які характеризують економічний зміст інтеграції, зводяться до загального висновку: шляхом інтеграції як процесу інтернаціоналізації господарського життя забезпечується зближення та взаємоприсотування окремих національних господарств. При цьому досягається достатньо високий рівень концентрації капіталів і проведення узгодженої міждержавної економічної політики [6, с. 229]. Значення економічної інтеграції як процесу полягає у стимулюванні та посиленні розвитку конкуренції.

Тематика інтеграції у вітчизняній літературі розкрита в працях Ю. Білика, О. Білоруса, Б. Губського, А. Гальчинського, Д. Лук'яненка, В. Новицького, А. Поручника, Ю. Пахомова, В. Сіденка, А. Філіпенка та ін. [3, с. 5; 7, с. 79-93; 5, с. 3-5; 8, с. 29-30; 18, с. 49; 20, с. 636-650; 24; 22, с. 121; 32, с. 42-43; 34, с. 98-107]. Практично всі вчені та спеціалісти, що займаються проблемами економічної інтеграції, спростовують поняття інтеграції як тільки свідомо регульованого або як тільки стихійно ринкового процесу. Тим самим стверджується, що це дві нерозривні сторони одного й того ж процесу.

Розкриття феномену інтеграції потребує поєднання її з іншими явищами міжнародного життя, наприклад, глобалізацією. Безперечним є твердження Ю. Шишкова, який, проводячи різницю між цими двома явищами, зазначає, що якщо глобалізація – це нова якість інтернаціоналізації на стадії гранично можливого розвитку її ушир, то інтеграція – найвищий ступінь розвитку її углуб [39, с. 17]. Більшість дослідників вважають, що інтеграція, яка здійснюється вже впродовж кількох століть, завдала поштовху глобалізації. Остання не є принципово новим явищем, а є продовженням капіталістичної інтеграції [9, с. 27; 271]. Аналізуючи нові постіндустріальні парадигми розвитку економічної теорії, А. Чухно підкреслює, що «процес інтернаціоналізації господарських зв'язків набуває характеру економічної інтеграції, тобто об'єднання економік країн і спільного ведення господарства. Світове господарство, світовий ринок товарів, капіталів дуже швидко розвиваються... Всі ці об'єктивні процеси обумовлюють переростання локальних форм цивілізації у глобальні, вони охоплюють дедалі більше країн і дедалі відчутніше впливають на життя всього світу» [37, с. 28].

Водночас у поглядах вчених спостерігається відмінності щодо первинності інтеграції. Так, російський вчений М. Лебедев зазначає, що «інтеграція є лише частиною глобалізації, хай однією із найбільш значущих» [15, с. 122]. Аналогічний зміст цього твердження можна знайти у монографії С. Долгова, де інтеграція розглядається в якості рушійної сили глобалізації або головним чинником серед інших, економічних та міжнародних. Наведені міркування автора свідчать про наявність певних суперечностей між цими двома процесами. Зокрема, зазначається, що «глобалізація сьогодні супроводжується іншим, аналогічним за своїм змістом, але протилежним їй процесом, а саме регіоналізацією економічної діяльності» [10, с. 13]. Висловлюється думка, що регіоналізація, з одного боку, стимулює (у своїх межах) процеси економічного об'єднання різних країн, але, з другого боку, гальмує процеси всесвітньої глобалізації, посилює відокремленість економічних угруповань, а разом з тим суперечності та конкуренцію між ними.

Поглиблюючи та конкретизуючи сутність глобалізації та інтеграції відомі дослідники П. Герст та Г. Томсон роблять загальне припущення, що процес економічної глобалізації йде повним ходом і становить якісно новий етап розвитку міжнародного капіталізму. Досліджуючи це явище, автори пропонують інший погляд на міжнародну економіку і підкреслюють можливість постійного й масштабного керування

нею. Відстоюється думка, що «рівень інтеграції, взаємозалежності, відкритості національних господарств не є безпрецедентними у теперішню епоху». Далі автори продовжують: «Ми не намагаємося цим принизити теперішній рівень інтеграції або ігнорувати проблеми регулювання та управління..., просто ми висловлюємо певний скептицизм щодо нашого вступу в радикально нову стадію інтернаціоналізації господарської діяльності» [10, с. 52].

Узагальнюючи існуючі підходи, виділимо об'єктивний характер всесвітньої тенденції процесу економічної інтеграції та її зв'язку з таким явищем, як глобалізація. Водночас виникає питання, чи є інтеграція, зокрема європеїзація, з одного боку, реакцією на глобалізацію, а з другого боку – її рушійною силою? З вищенаведених наукових міркувань ймовірно є те, що формування й поглиблення інтеграційних процесів здійснюється під значним та відчутним впливом зовнішніх факторів глобального характеру. Тому поступовий курс на розширення ЄС є своєрідною реакцією на виклики глобалізації. До низки таких викликів слід віднести: нерівномірність економічного розвитку, циклічно виникаючі потрясіння у фінансовій системі, динаміку світових цін на основні види ресурсів та їх вплив на національні економіки тощо. Саме шляхом поглиблення інтеграції створюється можливість запобігання виникаючим негативним наслідкам згаданих явищ та контролю над ними.

Не слід ігнорувати й рушійного значення інтеграції у процесі глобалізації. На сьогодні спостерігається формування інтеграційних угруповань, функціонуючих у режимі близькому до самозабезпечення та самодостатності. Наочним прикладом щодо цього слугує ЄС. Режимом єдиного ринку, спільна торговельна та аграрна політики, загальні підходи до проведення регіональної політики, протекціонізм на користь місцевих товаровиробників, функціонування спільної валюти створюють можливості для формування своєрідного виду глобалізації у Західній Європі. Таким чином, ЄС та інші інтеграційні утворення виявляються (на відміну від решти країн) більш стійкими в загальному глобалізаційному процесі.

Отже, процес економічної інтеграції є складним та суперечливим. Він викликаний не тільки економічними, а й політичними причинами. І хоча основною причиною інтеграції є вимоги високорозвинутих продуктивних сил, що перейшли за межі національних господарств, історично цей процес відбувався таким чином, що співвідношення політичних та економічних факторів змінювалося на окремих етапах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алаев Э. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Э. Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. Баковецкий О.Д. Развитие прямых производственных связей в содружестве СЭВ / О.Д. Баковецкий, В.С. Гринёв; под ред. Р.Н. Евстигнеева. – М.: Наука, 1984. – 174 с.
3. Білик Ю.Д. Проблеми інтеграції України у світове господарство / Ю.Д. Білик. – К.: Урожай, 2004. – 248 с.
4. Всеобщая декларация прав человека. – М.: Права человека, 2006. – 12 с.
5. Геєць В.М. Ринкова трансформація в Україні: здобутки, труднощі, уроки / В.М. Геєць // Україна і світове господарство на межі тисячоліть: навчальний посібник / А.С. Філіпенко, В.С. Будкін, А.С. Гальчинський [та ін.] – К.: Либідь, 2002. – С. 14–29.
6. Генеза ринкової економіки (політекономія, мікроекономіка, макроекономіка, економічний аналіз, економіка підприємств, менеджмент, маркетинг, фінанси, банки, інвестиції, біржова діяльність): терміни, поняття, персоналії / [уклад.: В.С. Іфтемчук, В.А. Григор'єв, М.І. Маниліч, Г.Д. Шута]; за наук. ред. Г.І. Башняніна, В.С. Іфтемчука. – К.: Магнолія плюс, 2004. – 688 с.
7. Глобалізація і безпека розвитку: монографія / [О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко та ін.]; кер. авт. кол. і наук. ред. О.Г. Білорус. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
8. Губський Б.В. Євроатлантична інтеграція України / Б.В. Губський. – К.: Логос, 2003. – 328 с.
9. Губський Б.В. Європейський вектор інтеграційної політики України / Б.В. Губський // Економіка України. – 2003. – №5. – С. 19–27.
10. Долгов С. И. Глобализация экономики: новое слово или новое явление? / С.И. Долгов. – М.: ОАУ изд-во «Экономика», 1998. – 215 с.
11. Интеграция // БСЭ. – 3-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1972. – Т. 10. – С. 307–310.
12. Интеграция // Экономическая энциклопедия. Политическая экономика / гл. ред. А.М. Румянцев. – М.: Советская энциклопедия, 1975. – Т. 2. – С. 29.
13. К «вечному миру» И. Канта. – М.: Московский рабочий, 1989. – 77 с.
14. Киселёва А.В. Теория федерализма / А.В. Киселёва, А.В. Нестеренко. – М.: МГУ, 2002. – 304 с.
15. Лебедев М.М. Мировая политика: учебник / М.М. Лебедев. – М.: Аспект Пресс, 2003. – 351 с.
16. Левин И.Д. Суверенитет / И.Д. Левин. – М.: Юрид. изд-во, 1948. – 376 с.
17. Либман А. Экономическая интеграция на постсоветском пространстве / А. Либман // Вопросы экономики. – 2005. – № 3. – С. 142–156.

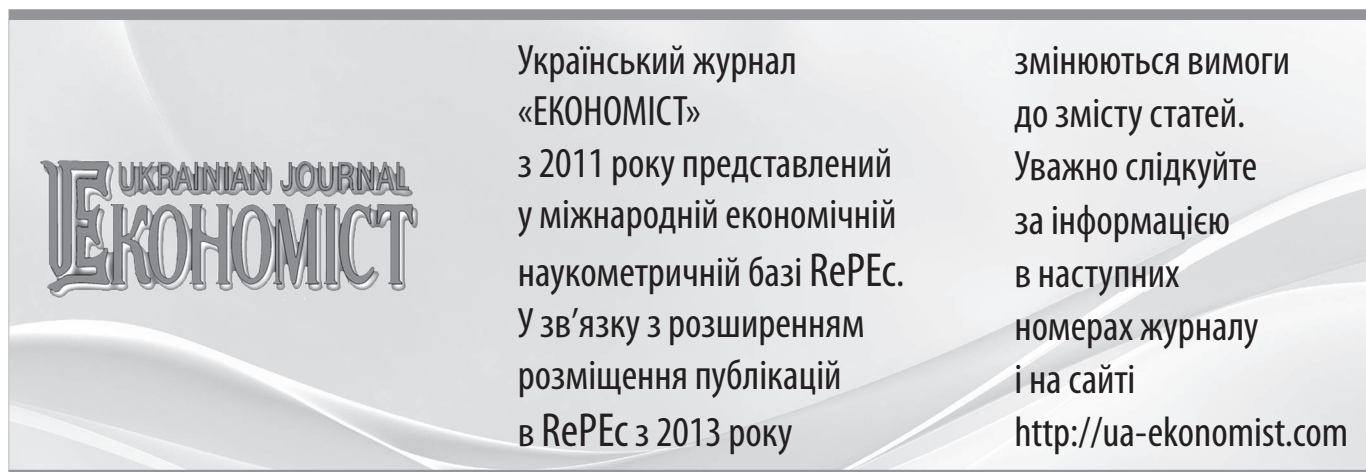
18. Лук'яненко Д.Г. Економічна інтеграція і глобальні проблеми сучасності: навчальний посібник / Д.Г. Лук'яненко – К.: КНЕУ, 2005. – 204 с.
19. Максимова М.М. Основные проблемы империалистической интеграции / М.М. Максимова. – М., 1971. – 240 с.
20. Новицький В.Є. Міжнародна економічна діяльність України: підручник / В.Є. Новицький. – К.: КНЕУ, 2003. – 948 с.
21. Олейник И.П. Интеграционные процессы в мировом социалистическом хозяйстве / И.П. Олейник. – М.: Мысль, 1981. – 287 с.
22. Пахомов Ю.М. Национальна економіка в глобальному конкурентному середовищі / Ю.М. Пахомов, Д.Г. Лук'яненко, Б.В. Губський. – К.: Україна, 1997. – 237 с.
23. Портер М. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран / М. Портер. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.
24. Поручник А. Интеграция Украины у світове господарство / А. Поручник. – К.: Наукова думка, 1994. – 129 с.
25. Руссо Ж.-Ж. Про спільну угоду або Принципи політичного права / Ж. Ж. Руссо. – «Port-Royal», 2001. – 348 с.
26. Словник іншомовних слів / уклад. Л.О. Пустовіт [та ін.] – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
27. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 684 с.
28. Стрельников Г.А. Федеративные отношения: становление, развитие, тенденции / Г.А. Стрельников. – М.: Изд-во «Редактура УРСР», 2001. – 128 с.
29. Таллок Г. Новый федералист. – М., 1993. – 367 с.
30. Тейс Д. Концептуальные основы федерализма / Д. Тейс. – М.: Изд. Юрид. центр Пресс, 2002. – 204 с.
31. Токвиль А. Демократия в Америке / пер. с франц. В.Т. Олейника [и др.]; ред. Е.Ю. Леонова. – М.: Прогресс, 1994. – 559 с.
32. Україна в процесах міжнародної інтеграції / за ред. В.Р. Сіденка. – Харків: Форт, 2003. – 280 с.
33. Ходов Л.Г. Основы государственной экономической политики: учебник / Л.Г. Ходов. – М.: Изд-во БЕК, 1997. – 332 с.
34. Філіпенко А. Теорія міжнародної економічної інтеграції / А. Філіпенко // Європейський вектор економічного розвитку. 36. наук. праць / ред. А.О. Задоя. – Д.: Дніпропетр. ун-т економіки і права, 2005. – 276 с.
35. Черепанов В.А. Теория российского федерализма / В.А. Черепанов. – М.: Изд-во МЗ-Пресс, 2005. – 320 с.
36. Черкасов Н.А. Интернационализация производства и социалистическая экономическая интеграция / Н.А. Черкасов. – М.: 1986. – 186 с.
37. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А.А. Чухно. – К.: Логос, 2003. – 631 с.
38. Шемятенков В.Г. Европейская интеграция: учебное пособие / В.Г. Шемятенков. – М.: Международные отношения, 2003. – 400 с.
39. Шишков Ю.В. Интеграционные процессы на пороге XXI столетия. Почему не интегрируются страны СНГ / Ю.В. Шишков. – М.: НП «III тысячелетие», 2001. – 479 с.
40. Ющенко В.А. Возвратити утраченне [Електронний ресурс] / В.А. Ющенко. – Режим доступу: <http://www.yuschenko.com.ua/rus/present/Analytics/700/>.
41. Экономика Европейского Союза: учебник / Г.Ю. Гагарина, В.В. Громько, З.М. Окрут, О.В. Сиганова. – М.: Экономист, 2003. – 399 с.
42. Экономическое сотрудничество – фактор интеграции стран СНГ (рекомендации IX Российского экономического форума) // Российский экон. журн. – 2004. – №5–6. – С. 43–49.
43. Энциклопедия государственного управления в России: в 4-х тт. / под общ. ред. В.К. Егорова, [отв. ред. И.Н. Барциц]. – М.: Изд-во РАГС, 2005. – Т. 2. Ж-Л. – 352 с.
44. Юданов А.Ю. Теории «открытой экономики»: доктрины и действительность / А.Ю. Юданов. – М.: Мысль, 1983. – 191 с.
45. Allais M. La Liberalisation des relations économiques internationales (Accords commerciaux ou integration économique) / M. Allais. – Paris: Gauthier-Villars, 1972. – 108 p.
46. Aron A. Problems of European Integration / A. Aron // Lyods Dank Rewiew. – 1953. – April.
47. Balassa B. Monetary integration in European Common Market / B. Balassa // In European Economic integration. – Amsterdam: North-Holland, 1975. – P. 175–220.
48. Balassa B. The Theory of Economic Integration / B. Balassa. – London, 1961. – 64 p.
49. Deutch K.W. The Analysis of International Relation / K.W. Deutch. – Englewood Cliffs, 1968.
50. Kramer N. Formen und Methoden der snternational wirtschaft Integration: Versuch einer Systematic / N. Kramer. – Tubingen, 1969. – 485 p.
51. Lindberg L. The Political Dynamics of European Economic Integration / Leon Lindberg – Stanford, 1963.
52. Lindberg L. The Political Dynamics of European Economic Integration / Leon Lindberg – Stanford, 1963.
53. Marchal A. L'integration territoriale / A. Marchal – Paris: P.U.F., 1965. – P. 12–128.
54. Mitrany D. The Functional Theory of Politics / D. Mitrany. – London: Martin Robertson, 1975.
55. Haas E. Turbulent Fields and the Study of Regional Integration / Haas Ernst // International Organization. – 1976. – №30 (2).
56. Haas E. The Uniting of Europe, Social and Economic Forces 1950-57 / Haas Ernst. – Ann Arbor: UMB Books on Demand, 1996.
57. Rueff J. Pougnoi malgre tout je reste liberal / J. Rueff – Paris, 1934.
58. Repke W. A Human Economy. The Social Framework of the Free Market / W. Repke. – Indianapolis, 1971.
59. Repke W. International Order and Economic Integration / W. Repke. Dordrecht, 1959.
60. Pinder J. Positive integration and negative / J. Pinder // European integration / edited with introduction by F. Roy Willis. – New York: New Viewpoints, 1975.
61. Predohl A. Europaische integration / A. Predohl, H. Iurgensen // Handbush des Sozialwessens. – 1961. – Bd. 3. – P. 371.

REFERENCES

1. Alaeв E. Social'no-ekonomicheskaja geografija: ponjatijno-terminologicheskij slovar' [Socio-economic geography: conceptual and terminological dictionary]. Moscow, Mysl', 1983, 350 p. [in Russian].

2. Bakoveckij O.D., Grinjov V.S. Razvitie prjamyh proizvodstvennyh svyazev v soderzhestve SEV [Development of direct production links in CMEA]. Moscow, Nauka, 1984, 174 p. [in Russian].
3. Bilyk Yu.D. Problemy intehtratsiyi Ukrainy u svitove gospodarstvo [Problems of Ukraine's integration into the world economy]. Kyiv, Urozhay, 2004, 248 p. [in Ukrainian].
4. The Universal Declaration of Human Rights. Moscow, Human Rights, 2006, 12 p. [in Russian].
5. Heyets' V.M. Rynkova transformatsiya v Ukraini: zdobutky, trudnoshchi, uroky [The market transformation in Ukraine: achievements, challenges, lessons]. Ukrainyina u svitove gospodarstvo na mezhi tysyacholit': navchal'nyy posibnyk. Kyiv, Lybid', 2002, pp. 14–29. [in Ukrainian].
6. Iftemichuk V.S., Hryhor'yev V.A., Manylich M.I., Shuta H.D. Geneza rynkovoyi ekonomiky (politekonomiya, mikroekonomika, makroekonomika, ekonomichnyy analiz, ekonomika pidpryemstv, menezhment, marketynh, finansy, banky, investytsiyi, birzhova diyal'nist'): terminy, ponyattya, personaliyi [Genesis of market economy (political economy, microeconomics, macroeconomics, economic analysis, business economics, management, marketing, finance, banking, investment, exchange activities): terms, concepts, personalities]. Kyiv, Mahnoliya plyus, 2004, 688 p. [in Ukrainian].
7. Bilorus O.H., Lukyanenko D.H. Hlobalizatsiya i bezpeka rozvytku [Globalization and development of security]. Kyiv, KNEU, 2001, 733 p. [in Ukrainian].
8. Hubs'kyi B.V. Yevroatlantychna intehtratsiya Ukrainy []. Kyiv, Lohos, 2003, 328 p. [in Ukrainian].
9. Hubs'kyi B. Yevropeys'kyi vektor intehtratsiyoi polityky Ukrainy [European vector of integration policy of Ukraine]. Ekonomika Ukrainy, 2003, no. 5, pp. 19–27 [in Ukrainian].
10. Dolgov S. I. Globalizatsiya ekonomiki: novoe slovo ili novoe yavlenie? [Globalization of the economy: a new word or a new phenomenon?]. Moscow, OAO izd-vo "Ekonomika", 1998, 215 p. [in Russian].
11. Integratsiya [Intergation]. Moscow, Great Soviet Encyclopedia, 1972, vol. 10, pp. 307–310 [in Russian].
12. Rumjancev A.M. Integratsiya [Intergation]. Moscow, Ekonomicheskaja enciklopedija, Politicheskaja ekonomija, 1975, vol. 2, 29 p. [in Russian].
13. K "vechnomu miru" I. Kanta [To I. Kant's "Perpetual Peace"]. Moscow, Moskovskij rabochij, 1989, 77 p. [in Russian].
14. Kiseljova A.V., Nesterenko A.V. Teorija federalizma [The theory of federalism]. Moscow, MGU, 2002, 304 p. [in Russian].
15. Lebedev M.M. Mirovaja politika: uchebnik [World Politics: manual]. Moscow, Aspekt Press, 2003, 351 p. [in Russian].
16. Levin I.D. Suverenitet [Sovereignty]. Moscow, Jurid. izd-vo, 1948, 376 p. [in Russian].
17. Libman A. Ekonomicheskaja integratsiya na postsovet'skom prostranstve [Economic integration in the post-Soviet space]. Voprosy ekonomiki, 2005, no. 3, pp. 142–156 [in Russian].
18. Lukyanenko D.H. Ekonomichna intehtratsiya i hlobal'ni problemy suchasnosti: navchal'nyy posibnyk [Economic integration and global issues of our time: manual]. Kyiv, KNEU, 2005, 204 p. [in Ukrainian].
19. Maksimova M.M. Osnovnye problemy imperialisticheskoi integratsii [The main problems of the imperialist integration]. Moscow, 1971, 240 p. [in Russian].
20. Novyts'kyi V.Ye. Mizhnarodna ekonomichna diyal'nist' Ukrainy: pidruchnyk [International economic activity of Ukraine: manual]. Kyiv, KNEU, 2003, 948 p. [in Ukrainian].
21. Olejnik I.P. Integratsionnye processy v mirovom socialisticheskom hozjajstve [Integration processes in the world socialist economy]. Moscow, Mysl', 1981, 287 p. [in Russian].
22. Pakhomov Yu.M. Luk'yanenko D.H., Hubs'kyi B.V. Natsional'na ekonomika v hlobal'nomu konkurentnomu seredovyshchi [The national economy in the global competitive environment]. Kyiv, Ukrainyina, 1997, 237 p. [in Ukrainian].
23. Porter M. Mezhdunarodnaja konkurencija. Konkurentnye preimushhestva stran [International competition. Competitive advantages of countries]. Moscow, Mezhdunarodnye otnoshenija, 1993, 896 p. [in Russian].
24. Poruchnyk A. Intehtratsiya Ukrainy u svitove gospodarstvo [Ukraine's integration into the world economy]. Kyiv, Naukova dumka, 1994, 129 p. [in Ukrainian].
25. Russo Zh.-Zh. Pro spil'nu ugodu abo Pryntsypp politychnoho prava [On a joint agreement or political principles of law]. "Port-Royal", 2001, 348 p. [in Ukrainian].
26. Pustovit L.O. Slovnyk inshomovnykh sliv [The dictionary of foreign words]. Kyiv, Dovira, 2000, 1018 p. [in Russian].
27. Smit A. Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov [The Wealth of Nations]. Moscow, Socekiz, 1962, 684 p. [in Russian].
28. Strel'nikov G.A. Federativnye otnoshenija: stanovlenie, razvitie, tendencii [Federal relations: formation, development, trends]. Moscow, Izd-vo "Editorial URSS", 2001, 128 p. [in Russian].
29. Tallok G. Novyj federalist [New Federalist]. Moscow, 1993, 367 p. [in Russian].
30. Teps D. Konceptual'nye osnovy federalizma [Conceptual framework of federalism]. Moscow, Izd. Jurid. centr Press, 2002, 204 p. [in Russian].
31. Tokvil' A. Demokratija v Amerike [Democracy in America]. Moscow, Progress, 1994, 559 p. [in Russian].
32. Sidenko V.R. Ukrainyina v protsesakh mizhnarodnoyi intehtratsiyi [Ukraine in the process of international integration]. Kharkiv, Fort, 2003, 280 p. [in Ukrainian].
33. Hodov L.G. Osnovy gosudarstvennoj ekonomicheskoi polityki: uchebnik [Fundamentals of state economic policy: manual]. Moscow, Izd-vo BEK, 1997, 332 p. [in Russian].
34. Filipenko A. Teoriya mizhnarodnoyi ekonomichnoyi intehtratsiyi [The theory of international economic integration]. Yevropeys'kyi vektor ekonomichnoho rozvytku. Zb. nauk. prats', Dnipropetrovs'k, Dniprpetr. un-t ekonomiky i prava, 2005, 276 p. [in Ukrainian].
35. Cherepanov V.A. Teorija rossijskogo federalizma [The theory of Russian federalism]. Moscow, Izd-vo MZ-Press, 2005, 320 p. [in Russian].
36. Cherkasov N.A. Internatsionalizatsija proizvodstva i socialisticheskaja ekonomicheskaja integratsiya [The internationalization of production and socialist economic integration]. Moscow, 1986, 186 p. [in Russian].
37. Chukhno A.A. Postindustrial'na ekonomika: teoriya, praktyka ta yikh znachennya dlya Ukrainy [Post-industrial economy: theory, practice and their importance for Ukraine]. Kyiv, Lohos, 2003, 631 p. [in Ukrainian].
38. Shermjatenkov V.G. Evropejskaja integratsiya: uchebnoe posobie [European integration: manual]. Moscow, Mezhdunarodnye otnoshenija, 2003, 400 p. [in Russian].
39. Shishkov Ju.V. Integratsionnye processy na poroge XXI stoletija. Pochemu ne integrirujutsja strany SNG [Integration processes on the threshold of the twenty-first century. Why don't CIS countries integrate?]. Moscow, NP "Ill tysyacheletie", 2001, 479 p. [in Russian].
40. Jushhenko V.A. Vozvratit' utrachennoe [Return lost]. Available at: <http://www.yuschenko.com.ua/rus/present/Analytics/700/> [in Russian].
41. Gagarina G.Ju., Gromyko V.V., Okrut Z.M., Siganova O.V. Ekonomika Evropejskogo Sojuza: uchebnik [The economy of the European Union: manual]. Moscow, Ekonomist, 2003, 399 p. [in Russian].
42. Ekonomicheskoe sotrudnichestvo – faktor integratsii stran SNG (rekomendatsii IH Rossijskogo ekonomicheskogo foruma) [Economic cooperation – a factor of integration of the CIS countries (recommendation of IX Russian Economic Forum)]. Rossijskij ekon. zhurn., 2004, no. 5–6, pp. 43–49 [in Russian].
43. Egorov V.K. Enciklopedija gosudarstvennogo upravlenija v Rossii: v 4-h tt. [Encyclopedia of governance in Russia: in 4 vols.]. Moscow, Izd-vo RAGS, 2005, vol. 2, Zh-L, 352 p. [in Russian].
44. Yudanov A.Yu. Teorii "otkrytoj ekonomiki": doktriny i dejstvitel'nost' [The theory of "open economy": doctrine and reality]. Moscow, Mysl', 1983, 191 p. [in Russian].
45. Allais M. La Liberalisation des relations economiques internationales (Accords commerciaux ou integration economique). Paris, Gauthier-Villars, 1972, 108 p. [in French].
46. Aron A. Problems of European Integration. Lyods Dank Rewiew, 1953, April.
47. Balassa B. Monetary integration in European Common Market. In European Economic integration, Amsterdam, North-Holland, 1975, pp. 175–220.
48. Balassa B. The Tehory of Economic Integration. London, 1961, 64 p.
49. Deutch K.W. The Analysis of International Relation. Englewood Cliffs, 1968.
50. Kramer N. Formen und Methoden der snternational wirtschaft Integration: Versucht einer Systematic. Tubingen, 1969, 485 p. [in German].
51. Lindberg L. The Political Dynamics of European Economic Integration. Leon Lindberg, Stanford, 1963.
52. Lindberg L. The Political Dynamics of European Economic Integration. Stanford, 1963.
53. Marchal A. L'integration territoriale. Paris, P.U.F, 1965, pp. 12–128 [in French].
54. Mitran D. The Functional Theory of Politics. London, Martin Robertson, 1975.
55. Haas E. Turbulent Fields and the Study of Regional Integration. International Organization, 1976, no. 30 (2).
56. Haas E. The Uniting of Europe, Social and Economic Forces 1950–57. Ann Arbor, UMB Books on Demand, 1996.
57. Rueff J. Pougnoi malgre tout je reste liberal. Paris, 1934 [in French].
58. Repke W.A. Human Economy. The Social Framework of the Free Market. Indianapolis, 1971.
59. Repke W.A. International Order and Economic Integration. Dortrecht, 1959.
60. Pinder J. Positive integration and negative. European integration, edited with introduction by F. Roy Willis, New York, New Viewpoints, 1975.
61. Predohl A., Iurgensen H. Europaische integration. Handbush des Sozialwessens, 1961, bd. 3, 371 p. [in German].

Український журнал
«ЕКОНОМІСТ»
з 2011 року представлений
у міжнародній економічній
наукометричній базі RePEc.
У зв'язку з розширенням
розміщення публікацій
в RePEc з 2013 року

ЗМІНЮЮТЬСЯ ВИМОГИ
до змісту статей.
Уважно слідкуйте
за інформацією
в наступних
номерах журналу
і на сайті
<http://ua-ekonomist.com>